

## رهاورد تبعید

درآمد

بخش اعظم تاریخ انقلاب اسلامی را دوران تبعید حضرت امام از ایران تشکیل می‌دهد که همین دوران هم به قسمت‌هایی چون دوران تبعید در ترکیه و دوران تبعید در عراق و دوران اقامت در فرانسه قابل تقسیم‌بندی است.

دوران طولانی تبعید حضرت امام از ایران، رهاوردهای مهم و قابل ملاحظه‌ای داشت. حضرت امام در دوران اقامت یک ساله در ترکیه، تحریرالوسیله را تدوین کردند و نگاشتند. موضع‌گیری‌های صریح‌تر حضرت امام در قبال حکومت و نظام سیاسی در این کتاب بیان می‌شود. در دوره‌ی تبعید امام در عراق، موضوع مهم‌تر و پراهمیت‌تر دیگری در ادامه مبارزات حضرت امام مطرح می‌گردد و آن شروع درس «ولایت فقیه یا حکومت اسلامی» است.

بحث ولایت فقیه، حدود و اختیارات آن، اگرچه در متون فقهی موجود بود، اما تا آن زمان کسی آن را به این صراحت طرح و بحث نکرده بود. این مسأله تأثیر شگرفی بر روند مبارزات اسلامی داشت در واقع حضرت امام (ره) در مرحله‌ی بعد، از نفی کامل نظام شاهنشاهی به ارائه‌ی نظام ایده‌آل برخاسته از متن شریعت اسلامی پرداختند.

حضرت امام پس از این مرحله، در دوران تبعید خود در پاریس، با تشکیل شورای انقلاب، مقدمات علمی شکل‌گیری حکومت اسلامی را فراهم آوردند که موضوع مهم و قابل تأمل و بررسی است. به‌طور خلاصه، می‌توان گفت حضرت امام در سال ۱۳۴۲، به‌ویژه بعد از قیام ۱۵ خرداد، به نفی کامل رژیم پهلوی پرداخت. در دوران تبعید ترکیه و عراق، مدل حکومتی جایگزین آن رژیم را ارائه دادند و رهاورد دوران اقامت در پاریس اجرایی و عملیاتی کردن این اندیشه بود. با وجود حجم انبوهی از اسناد برجای مانده از سازمان اطلاعات و امنیت حکومت پهلوی، بررسی همه‌جانبه موضوع در این فرصت محدود امکان ندارد؛ از این رو به مرور و بررسی اسناد محدود پیرامون رهاورد دوران اقامت حضرت امام در نجف اشرف، که همان «بحث ولایت فقیه یا حکومت اسلامی» بود، می‌پردازیم.

### ساواک و درس ولایت فقیه حضرت امام

ساواک در سال ۱۳۴۸ و ۱۳۴۹ تلاش‌های گسترده‌ای برای تضعیف مقام و موقعیت حضرت امام انجام داده بود که حوادثی چون رحلت آیت‌الله العظمی حکیم و سپس شروع درس ولایت فقیه، فعالیت‌های ساواک در تخریب وجه حضرت امام را تحت‌الشعاع قرار داد و به‌ویژه، پس از انتشار متن سخنرانی امام در درس فوق‌الذکر به صورت نوار

• رحیم نیکبخت\*



## بخش اعظم تاریخ انقلاب اسلامی را دوران تبعید حضرت امام از ایران تشکیل می‌دهد. دوران طولانی تبعید حضرت امام از ایران، رهاوردهای مهم و قابل ملاحظه‌ای داشت

# رهاورد تبعید

است، توسط ساواک‌های قم و تهران (قسمت بازار) با تظاهر به این که از طرف ساواک می‌باشد؛ بین طرفداران مشارالیه و متعصبین مذهبی توزیع گردد.<sup>۴</sup>

مدیر کل اداره‌ی سوم ساواک پیرو درخواست ساواک تهران دستور زیر را برای مقابله با مقبولیت و محبوبیت حضرت امام صادر می‌کند:

[آرم ساواک]

پیوست: دارد

[مهر سری]

از اداره‌ی کل سوم

به ریاست ساواک تهران

درباره‌ی رساله آیت‌الله خمینی

برابر اطلاع واصله، رساله‌های آیت‌الله خمینی به علت ایجاد محدودیت از لحاظ چاپ و توزیع تا حدودی کمیاب و به همین جهت در بین بازاریان و طرفداران وی به قیمت گزافی خرید و فروش می‌شود. با وجود این که رساله‌ی سایر آیات از هر لحاظ جامع‌تر و در سطح بالاتری قرار دارد. معهدنا طرفداران [امام] خمینی از کمیابی و گران شدن رساله‌های مزبور به نفع [امام] خمینی تبلیغ و بهره‌برداری می‌کنند. علیهذا به منظور خنثی کردن فعالیت‌های طرفداران وی و تضعیف [امام] خمینی و وانمود کردن این که نامبرده جهت احراز مقام مرجعیت، با مقامات دولتی ارتباط دارد اینک تعداد ۳۴۰ جلد از رساله و تألیفات مختلف (به شرح پیوست) به پیوست ارسال می‌گردد.

خواهشمند است دستور فرمایید با تظاهر به اینکه از طرف ساواک توزیع می‌شود به نحو مقتضی بین طرفداران [امام] خمینی در منطقه‌ی بازار پخش گردد و نتیجه را ضمن تعیین عکس‌العمل این اقدام در بین روحانیون و جوامع مذهبی اعلام نمایید.

مدیر کل اداره‌ی سوم - مقدم

گیرنده

ریاست ساواک قم با ارسال ۳۴۰ جلد رساله و سایر تألیفات مشارالیه (به شرح صورت پیوست) جهت اقدام مقتضی و اعلام نتیجه

[امضاء]

۴۹/۴/۱۸ [۱۳]

پس از شروع درس ولایت فقیه امام، وزارت خارجه از کویت به ساواک گزارش می‌دهد:

«در تاریخ ۱۳۴۸/۱۱/۲۲ در برخی از مساجد کویت جزوه‌ای به

و جزوه، نیروهای امنیتی رژیم را به انفعال کشاند و مأموران ساواک و سایر نیروهای مسئول موظف شدند تا بلکه از انتشار تکثیر و توزیع آن در ایران جلوگیری کنند.

بررسی و مرور گزارش‌های موجود در پرونده‌ی عظیم حضرت امام<sup>۵</sup> در ساواک سابق، که نسخه‌ای از آن در آرشیو مرکز اسناد انقلاب اسلامی موجود است، می‌تواند تصویر روشنی از مقابله حکومت پهلوی با این مسأله باشد که در ادامه به آن می‌پردازیم:

[آرم ساواک]

[مهر سری]

گزارش

درباره‌ی رساله آیت‌الله خمینی

محترماً معروض می‌دارد

به منظور: کسب دستور در مورد توزیع رساله‌ی آیت‌الله خمینی خلاصه: پس از طرد آیت‌الله خمینی از ایران به عراق، عده‌ای از عناصر افراطی مذهبی و طرفدار وی رساله‌ی او را چاپ و توزیع می‌نمودند که چون این امر در کسب وجهه و تقویت مشارالیه تأثیر به‌سزایی داشت، لذا نسبت به جمع‌آوری رساله‌ی نامبرده و جلوگیری از تجدید چاپ آن اقدام گردید و کتاب‌خانه و منزل یادشده نیز در قم مورد بازرسی قرار گرفت و تعدادی رساله‌ی مشارالیه کشف گردید. از جمله ۴۶۰ جلد رساله‌ی ارث، ۱۴۲۰ جلد تعلیقه، ۱۱۱ جلد الرسایل، ۱۸۱۲ جلد کتاب طهارت، ۱۱۵ جلد مناسک‌الحج و ۱۰۰ جلد نجات‌العباد که کلیه‌ی کتاب‌ها و رساله‌های مذکور جمع‌آوری و در اداره‌ی کل سوم نگهداری می‌گردد.

طبق اطلاعاتی که اخیراً واصل شده، پس از فوت آیت‌الله حکیم، توضیح‌المسائل [امام] خمینی که قبلاً قیمت آن ۸۰ ریال بود به بهای بیشتری و حتی حدود یک هزار ریال خرید و فروش می‌گردد.

**نظریه:**

با توجه به اینکه با بررسی‌هایی که به عمل آمد کتب منتشره از طرف [امام] خمینی به مراتب از سطح رساله‌های سایر آیات پائین‌تر است، لذا در صورت تصویب به منظور تضعیف [امام] خمینی و معرفی وی به عنوان داشتن ارتباط و وابستگی به دستگاه، تعداد محدودی از رساله‌های وی به شرح فوق که هم‌اکنون در اداره‌ی کل سوم موجود



شده توزیع می‌نمودند و فقط یک نسخه به من دادند که آن را هم یکی از دوستان برده است.»  
در ادامه رئیس ساواک تهران نظر داده است که این متن سخنرانی علاوه بر زبان فارسی، به زبان‌های عربی-ترکی و اردو ترجمه و بین حجاجی که جهت انجام حج رفته‌اند، توزیع شده است:  
«بدیهی است غالب حجاج ایرانی طرفدار [امام] خمینی دارای چنین جزواتی می‌باشند. به احتمال قریب به یقین پس از بازگشت به ایران آن را تکثیر و توزیع خواهند نمود. بنابراین لازم است که از وسایل حجاجی که به کشور وارد می‌شوند بازرسی به عمل آید.»<sup>۸</sup>  
مدیرکل اداره‌ی سوم ساواک، مقدم، در عطف گزارش ساواک تهران، آن ساواک را موظف می‌سازد تا ضمن مراتب و پیش‌بینی‌های لازم ترتیبی اتخاذ شود که عوامل تکثیر و توزیع جزوات و همچنین نوار سخنرانی امام را شناسایی و دستگیر کنند.<sup>۹</sup>  
در یکی دیگر از گزارش‌های مأموران ساواک، از فروردین سال ۱۳۴۹، می‌خوانیم:  
«رحمانی در یک مذاکره‌ی خصوصی به یکی از دوستانش اظهار داشته است جزوه‌های درس آقای خمینی که در عراق چاپ شده در مکه توزیع گردیده است و تعدادی توسط حجاج به ایران آورده شده و

زبان فارسی که در نجف طبع شده و حاوی درس‌هایی است که خمینی تحت عنوان «حکومت اسلامی یا ولایت فقیه» ایراد نموده بین حاضرین توزیع شده که یک نسخه به پیوست ارسال می‌گردد...»<sup>۶</sup>  
و ساواک در عطف نامه وزارت خارجه اعلام می‌کند:  
«آیت‌الله خمینی اخیراً در نجف اشرف ضمن تدریس در دو جلسه مبادرت به سخنرانی نموده و منظور وی اثبات و حقانیت حکومت اسلامی بوده و اظهارات مشارالیه روی نوار ضبط و توسط متعصبین مذهبی به ایران آورده شده است. ضمناً گفتار وی به صورت جزوه تحت عنوان فوق چاپ و در برخی از کشورها از جمله کویت و هنگام مراسم حج در عربستان سعودی توسط عمال عراقی پخش شده است.»<sup>۷</sup>  
ساواک تهران، در مراقبت‌های خود بعد از طرح درس‌های حکومت اسلامی توسط امام خمینی، گزارشی به تاریخ ۱۳۴۸/۱۲/۱۲ از شهید آیت‌الله سعیدی به شرح زیر تهیه نموده است:  
«سید محمدرضا سعیدی از یکی از دوستان خود که جهت انجام مراسم حج به عربستان مسافرت و اخیراً مراجعت نموده است سؤال نمود که آیا جزوه‌ی سخنرانی [امام] خمینی را در آنجا پخش می‌کردند یا خیر. مشارالیه جواب داد در منی این جزوه را که به زبان فارسی چاپ

**بحث ولایت فقیه، حدود و اختیارات آن،  
اگرچه در متون فقهی موجود بود، اما تا آن  
زمان کسی آن را به این صراحت طرح و  
بحث نکرده بود**

**رهاورد تبعید**



در ادامه‌ی سند، متن جزوه که روی آن و بالای برخی از صفحات دیگر نوشته شده است «به دیگران هم بدهید بخوانند» در پرونده بایگانی گردیده است.<sup>۱۳</sup> علاوه بر متن جزوه، در آرشیو مرکز اسناد انقلاب اسلامی نوارهای صوتی سخنرانی امام هم موجود است. ضمن اینکه مبارزان مسلمان این جزوات را به صورت کتاب تدوین و با نام‌های گمراه کننده چون «نامه‌ای به امام کاشف‌الغطا» در خارج از ایران منتشر می‌کردند و از طرق گوناگون، به ویژه زوار عتبات عالیات، به داخل ایران می‌فرستادند.

### پی‌نوشت:

- \*. مدیر بخش تدوین اسناد و تاریخ شفاهی مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- ۱. ساواک پس از اطلاع از انتشار این کتاب در عراق در سال ۱۳۴۶ دستور بررسی و استخراج موارد ضد حکومت پهلوی را صادر می‌کند. ر ک: به آرشیو مرکز اسناد انقلاب اسلامی، پرونده امام خمینی، ش ب ۸۲۰، ش س ۳ الی ۷.
- \*. در گزارش‌های ساواک، نام حضرت امام بدون لقب و نهایت با عنوان آیت‌الله قید شده است. در داخل کروش لفظ [امام] افزوده محقق است.
- ۲. آرشیو مرکز اسناد انقلاب اسلامی، پرونده امام خمینی، کد ۱۱۱/۵۷، ش ب ۸۴۵، ش س ۱۵ و ۱۴
- ۳. همان، ش س ۱۶.
- ۴. آرشیو مرکز اسناد انقلاب اسلامی، پرونده امام خمینی، کد ۱۱۱/۵۵، ش ب ۸۴۳، ش س ۱۵.
- ۵. همان، ش س ۱۶.
- ۶. آرشیو مرکز اسناد، ش ب ۸۴۳، ش س ۱۰۴.
- ۷. همان، ش س ۱۰۵.
- ۸. آرشیو مرکز اسناد... همان پرونده، ش ب ۸۴۴، ش س ۹.
- ۹. همان، ش ب ۸۴۴، ش س ۳۶.
- ۱۰. همان آرشیو، ش ب ۳۰۷، ش س ۱۲۵.
- ۱۱. همان ش س ۱۲۷ الی ۱۳۴.

در ایران تجدید چاپ گردیده است این جزوه دست به دست می‌گردد تا همه از مطالب آن اطلاع پیدا کنند.<sup>۱۰</sup>

انتشار جزوه درس‌های امام خمینی ساواک را به وحشت انداخت. در گزارش زیر اطلاعات بیشتری در مورد آن درج شده است:

«درس‌هایی از [امام] خمینی

آیت‌الله خمینی ضمن درس‌هایی که در شش جلسه در تاریخ‌های ۱ و ۴ و ۵ و ۶ و ۷ و ۱۳۴۸/۱۱/۸ در نجف برای طلاب عنوان نموده سخنان وی گردآوری و در ۴۲ صفحه‌ی استنسیل و پلی‌کپی و در ایام مناسک حج به وسیله پاره‌ای از طرفداران وی بین حجاج به فروش رسانده شده است در این مجموعه اهم مطالب به وسیله ماشین‌کننده به طور کشیده تایپ گردیده و اغلب سخنان مشارالیه درباره تشکیل حکومت اسلامی و وظایف فقها دور می‌زند که در آن گوشه و کنایه‌هایی به استعمار و من‌جمله به کشورهای اسلامی و ایران زده است.

نظریه‌ی منبع: جزوه‌های مزبور را عده‌ای به صورت کتابچه‌ای درست کرده‌اند و در مکه و کربلا و نجف درس‌های نامبرده را در شش جلد به فروش می‌رسانند.

نظریه‌های رهبر عملیات:

۱- احتمال می‌رود جزوه‌های مذکور را حجاجی که از سفر حج مراجعت کرده باشند با خود به همراه آورده و به طور یقین اغلب آن‌ها در قم بین طرفداران [امام] خمینی توزیع گردیده است.

۲- یک نسخه ماشین شده در ۴۰ برگ که از روی جزوه اصلی رونوشت‌برداری شده جهت هرگونه اقدام مقتضی به پیوست ایفاء می‌گردد.

دانشگر

رئیس ساواک: دستور داده شد که شیخ عباس ایزدی مورد مراقبت قرار گیرد و چنانچه جزوات دیگری بین اشخاص باشد شناسایی گردند.<sup>۱۱</sup>

جزوات درس امام خمینی در مورد ولایت فقیه و حکومت اسلامی، فقط در مراکز دینی و بین مردم مذهبی کوچک و بازار توزیع و مورد توجه قرار نگرفت؛ بلکه طبق گزارش بعدی در خوابگاه دانشجویان دست به دست می‌گردید:

به ریاست ساواک تهران (۲۰ هـ ۱۲) [آرم ساواک]

از اداره کل سوم ( ۳۱۲

درباره توزیع جزوه پیامی از: امام خمینی در کوی دانشگاه تهران اخیراً جزوه مزبور در دست عده‌ای از عناصر افراطی مذهبی دیده شده و طبق اطلاع در کوی دانشگاه نیز توسط اشخاص ناشناس در بین دانشجویان ساکن کوی مزبور توزیع گردیده است. خواهشمند است دستور فرمائید از طریق منابع و امکانات موجود نسبت به شناسایی عواملی که در تهیه و توزیع این جزوه دخالت دارند اقدامات لازم معمول و نتیجه را به این اداره کل گزارش نمایند.<sup>۱۲</sup>

مدیرکل اداره سوم مقدم از طرف

تهیه کننده عباسی امضا

[۱۳]۵۰/۵/۰